

**РУХСАТ МАЗМУННИНГ ДИАЛОГИК НУТҚДА ВОҚЕЛАНИШИНИ
ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛЛАР****Озода Ачилова****PhD, Senior teacher***at Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan*<https://doi.org/10.5281/zenodo.7161899>

Аннотация: Ушбу мақола япон мулоқат матнида қўлланиладиган ижозат бериш мазмунидаги нутқий актларнинг хусусиятлар ҳақида бўлиб, пермиссив нутқий актларни ифодалаида қўлланиладиган грамматик қурилмалар, иборалар ва лугавий бирликлар ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Нутқий акт, пермиссивлик, императивлик, прохибитивлик, талаб, грамматик қурилмалар, бевосита, билвоситалик.

I. INTRODUCTION

Прескриптивлар гуруҳига кирувчи нутқий актларнинг воқеланишни таъминловчи социопрагматик омиллар турли кўринишларга эга эканлиги бизга маълум. Жумладан, пермиссив нутқий актлари фаоллашадиган вазиятларда коммуникантларнинг ижтимоий мақоми билан боғлиқ муносабатлар етакчилик қилади. Тақиқ ва рухсат ҳаракатлари энг кўп микдорда оила аъзолари муносабатларида воқеланиши кузатилади. Оилавий муносабатлар маълум жуфтликлар мулоқотида кўриниш беради: эр-хотин, ота-қиз, она-қиз, хотин-эр, опа-ука, ака-ука, қиз-ота, ўғил-опа, сингил-ака кабилар.

Бундай жуфтликлар мулоқотида рухсат актлари барча вазиятларнинг қарийб 35% ни ташкил қилади. Ушбу вазиятларда тақиқ акти асосан каттадан кичикка қараб йўналтирилган бўлади. Шунинг билан биргаликда, рухсат прагматик мазмуни баъзан кичик ёшдагиларнинг катталарга нисбатан айтаётган гапларида ҳам фаоллашуви кузатилади. Масалан: 「ねえ、お父さん、何かあったの。ねえ、聞かせて。」

(高木敏子「ガラスのうさぎ」 : 40 6)

Ота, бирор корҳол бўлдимми? Илтимос, бу ҳақда билишимга рухсат беринг.

Бошқа бир гуруҳга тегишли пермиссив нутқий актлари ижтимоий мақоми муқобил бўлмаган шахслар мулоқотида учрайди. Шахслараро муносабатни белгиловчи иерархик фарқлар расман бириктирилган, жумладан, хўжайин-хизматкор, зобит-аскар, устоз-талаба кабилар ёки мақомдаги устунлик вақтинча, вазиятга боғлиқ ҳолда юзага келади: сотувчи-харидор, бармен-мижоз, меҳмонхона эгаси-меҳмон ва ҳоказо. Масалан, қуйида сўзловчилар мақоми аниқ ва расман белгиланган:

「但し決して私の目に触れないようにね。」

Бироқ менинг кўзимга асло кўринма.

(三島由紀夫「暁の寺」 : 329 6)

Пермиссив нутқий актларининг яна бир гуруҳи суҳбатдошлар ўртасида ҳеч қандай ёш ва оилавий муносабат фарқи бўлмаганида ёки уларнинг ўзаро муносабатида ҳеч қим етакчиликка уринмаётганида фаоллашади. Бу хилдаги руҳсат ҳаракатлари дўст, ҳамкасб, таниш ёки умуман нотанишга нисбатан йўналтирилади. Ушбу гуруҳга тегишли пермиссивларнинг фаоллашув даражаси анча юқори бўлиб, қарийб, 45% ни ташкил қилади. Қуйидаги диалогда суҳбатдошлар тенгдош дўстлар эканлиги сезилиб туради:

「好子も付け出しに行こう。」 (林真理子1988:71)

Кел, бирга Ёшикога ёрдам бергани борамиз.

Мазкур мисолларда сўзловчилар мавқеининг тенглиги бу ерда нутқий тузилманинг иллокутив мақомини белгиловчи воситага айланади.

Олиб борилган таҳлиллар япон тилида руҳсат ҳаракатининг бажарилиши ҳеч қандай ёш ёки гендер чекловларига эга эмаслигидан дарак беради. Бошқача қилиб айтганда, руҳсат катта ва кичикка бир хилда берилади. Масалан: 「この薬を飲んだらどうですか。風邪にはよく効くらしい」 (森山2001:115)

Мана бу дорини ичсангизчи?. Шамоллаганга яхши таъсир ўтказар экан.

Пермиссивнинг гендер хусусиятларига келсак унинг кўпроқ эркакларга тегишли эканлигини кузатиш мумкин. Масалан:

1. Эркак - аёлга:

「この旅はもうちょっと延期しませんか。」 (林真理子 1988, 79 б)

Шу саёҳатни яна биров узайтира олмайсизми, илтимос. → (Саёҳатни биров узайтирсак майлими?).

2. Эркак - эркакка:

「早くいけ。さあ、早くいけないか。」 (森山2001, 114 б)

Тезда бор. Хўш, тезроқ бормайсанми? → (Тезда жўнашинг мумкин).

Хуллас, руҳсат нутқий актининг воқеланиши одатда мулоқот вазиятига асосланади, бунда руҳсатнинг ушбу вазият учун қанчалик муҳимлиги ва жўялилигини белгиловчи омиллар асосий шартларга айланади. Ундан аёллар ва эркаклар ёки катта ёшдагилар ва кичиклар фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Пермиссив нутқий актларининг турли мулоқот вазиятларида воқеланиши маълум кўринишдаги ижтимоий ахлоқ ва муносабат қоидаларига асосланади. Ушбу қоидаларнинг бир тури сўзловчига ўзининг ёки бошқа бирон бир шахснинг фойдасини химоя қилишга йўналтирилади. Масалан:

「そんなに卑下することはない。」 (電子辞典, 2000)

Бу даражада камтарлик қилмасангиз ҳам бўлади.

Пермиссив нутқий актининг, шунингдек, тартиб - қоидага амал қилиш, суҳбатдош ҳаракатини назорат қилиш мақсадида қўлланиши ҳам кузатилади:

「静かに移動するように。」 (榛野なな恵1988, 12 б)

Шовқин солмаган ҳолда ҳаракат қилинсин.

Рухсат нутқи ҳаракатининг ифода шакли ҳам кўпинча мулоқот иштирокчиларининг жамоада тутган ўрни, нутқ вазиятидаги вазифаси, ёши, маълумоти каби омилларга нисбатан белгиланади. Япон тилида рухсат бериш мақсади кўзланаётган нутқий фаолият ижросида перформатив феълларга камдан-кам мурожаат қилинади. Масалан:

「少し深呼吸しなさい、目をつぶって。」 (赤川次郎1999、85 б)

Бироз чуқур нафас ол ва кўзларингни юм.

Келтирилган гапларда “...ни бажаришга рухсат бераман, ижозат бераман ёки имкон бераман” перформатив феъллар иштирок этмаган бўлса-да, уларнинг мазмуни гап таркибида сақланиб қолинган. Бунда рухсат бераётган шахснинг ижтимоий мавқеи тингловчиникдан баланд эканлиги кўриниб турибди. Бундай иерархик муносабат зоҳирланаётган вазиятда сўзловчи тингловчидан буюриладиётган ҳаракатни бажаришни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Бу эса, ўз навбатида, рухсат маъноси кўшимча бўёқдорликка эга бўлишига ва перлокутив таъсир микдорининг ошишига сабаб туғдиради.

II. CONCLUSION

Япон лисоний маданияти прохибитив ва пермиссив нутқий актларини билвосита ифодалаш усулларига бой. Жумладан, рухсат мазмунидаги нутқий тузилмалар дарак ва сўроқ гаплари шаклида бўлиши ҳолатлари тез-тез учраб туради. Масалан:

「どうぞ、お茶でも飲んでくれませんか。」 (森山、安達2001:110)

Марҳамат, ҳеч бўлмаса чой ича оласизми?

Маълумки, билвосита нутқий актлари суҳбатнинг хушмуомала, ҳурмат категорияси тамойиллари назоратида кечишини таъминловчи усуллардандир.

Айни пайтда, баъзи ҳолатларда берилган рухсатнинг қандай қабул қилинганини аниқлашга диалогик мулоқот контексти имкон бермаслиги мумкин. Пермиссив нутқий мулоқоти контекстида ижтимоий мавқеи кўрсаткичлари етакчи ролни ўташи ҳақидаги фикр диалогик нутқда баъзан ўз тасдиғини топмасдан ҳам қолади. Жумладан, мулоқот оила аъзолари ўртасида кечаётганида рухсат ёши каттадан кичикка қараб йўналиши билан биргаликда, ёши кичикдан катта ёшлига ҳам йўналтирилиши кўп кузатиладиган ҳолатдир. Ҳарҳолда, пермиссив нутқий акти асосан тингловчининг фойдасини кўзлайди.

REFERENCES

1. Back K., Harnish R.M. Linguistic Communication and Speech Acts. - Cambridge: MIT Press, 1979.
2. Electronic Dictionary Project (eds). Eijiroo. <http://eijiro.jp>
3. Electronic Dictionary. Shogakukan PROGRESSIVE Japanese-English Dictionary. 3 - edition , 2002.
4. Genius English - Japanese Electronic Dictionary. 4 - edition , 2006.
5. Haverkate H. Impositive Sentences in Spanish. - Amsterdam: North - Holland Publ. House, 1979.
6. Searle J. Indirect Speech Acts // Syntax and Semantics. Vol. 3. - N-Y.: Academic Press, 1975. - P. 59-82.

7. Takahashi Hidemitsu English imperatives and passives // Constructions in cognitive linguistics. Amsterdam, 2000.
8. Yamanashi Masaki, Speech-act constructions, illocutionary forces and conventionality. Amsterdam: John Benjamins, 2000.
9. 安達太郎, 命令・依頼のモダリティ、くろしお出版. 2002.
10. 森山卓郎、安達太郎, 文の述べ方。ー東京: くろしお出版、2001.
11. 山岡政紀「発話行為と発話機能の比較」,くろしお出版2007.
12. 高木敏子「ガラスのうさぎ」、東京: 理論社、2001.
13. 林真理子「本当の子と言っているのか」、東京: 角川書店、1988.

